

Wiejskie gospodarstwa domowe w porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych

Farm households in comparison with the other type of households

Stanisław Urban

Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Ekonomii i Zarządzania

Streszczenie. Gospodarstwa domowe są specyficznymi podmiotami gospodarczymi o podstawowym znaczeniu gospodarczym i społecznym. Realizują one wiele funkcji, z których najbardziej znanymi są produkcyjna i konsumpcyjna. Gospodarstwa domowe można różnie klasyfikować. Dużą, charakterystyczną, grupę stanowią gospodarstwa domowe rolników, które wyróżnia spośród innych związek z gospodarstwami rolnymi. Statystycznie gospodarstwa domowe rolników mają największą liczbę członków spośród wszystkich typów gospodarstw. Średni dochód jednego gospodarstwa rolniczego jest stosunkowo niski, chociaż w latach 2001–2014 wyraźnie wzrósł. W tym okresie wartość dochodu przypadającego na jedną osobę w gospodarstwach rolniczych była niższa niż w gospodarstwach wszystkich innych typów. Również wartość wydatków gospodarstw domowych rolników była niska, zwłaszcza w przeliczeniu na jedną osobę. Gospodarstwa rolników wyróżniały się prowadzeniem oszczędnej gospodarki, co potwierdzają najniższe wydatki w stosunku do osiągniętych dochodów. Gospodarstwa domowe zlokalizowane na wsi, w tym zwłaszcza należące do rolników, były częściej dotknięte ubóstwem aniżeli gospodarstwa innych grup społeczno-zawodowych. Sytuacja ta powinna być uwzględniana w polityce rolnej i społecznej państwa oraz samorządu wiejskiego.

Słowa kluczowe: budżet, dochody, gospodarstwo domowe, rolnik, wydatki

Abstract. Households are the unique economic subjects with the basic economic social meaning. They realize many functions, among which the most known are productive and consumer ones. Households may be classified in different ways. Farm households are a big group with the unique specificity and the connection with agricultural holdings, which differentiate them from the others. Farm households consist of the largest number of members. An income for one farm is relatively low, although in years 2001–2014 increased distinctly. However, the value of farm income was the lowest. Furthermore, the value of farmers spending was low, particularly expressed per one person. Holdings

of farmers distinguished from each other by being economical with their funds, which indicates the lowest share of their expenditure in achieving income. Farm households located in rural areas, in this particularly that belonged to farmers were more often affected than the ones which were owned by the other socio-occupational groups. The socio and agricultural politicians as well as local government should take into consideration problems discussed.

Key words: budget, income, household, farmer, expenditure

Wstęp

Gospodarstwa domowe są specyficznym rodzajem podmiotów gospodarczych, znacznie różniącym się od przedsiębiorstw. Gospodarstwo domowe jest najstarszą instytucją gospodarczą świata. Termin „ekonomia”, który stał się nazwą nauki i przedmiotu nauczania, oznaczał pierwotnie zasady prowadzenia gospodarstwa domowego. Termin ten po raz pierwszy został użyty w starożytnej Grecji przez Ksenofonta z Aten, urodzonego ok. 432 r. p.n.e., a zmarłego ok. 353 r. p.n.e. (Bywalec, 2009).

Gospodarstwo domowe stanowi podstawę całej gospodarki. Ma też duże znaczenie społeczne. Dostarcza ono przedsiębiorstwom siły roboczej, czyli zasobów pracy i zasobów intelektualnych, a jednocześnie nabywa i zużywa wytwarzane przez przedsiębiorstwa dobra i usługi. Gospodarstwo domowe jest zatem bardzo ważnym partnerem przedsiębiorstwa. Jest też najważniejszym miejscem konsumpcji. Można więc powiedzieć, że sfery produkcji i konsumpcji splatają się w gospodarstwach domowych.

W tradycyjnych gospodarstwach domowych realizowano dwa rodzaje ludzkiej aktywności: wytwarzano dobra i organizowano ich konsumpcję w celu zaspokojenia potrzeb osób wchodzących w skład danego gospodarstwa domowego. W związku z postępującym procesem społecznego podziału pracy w niektórych gospodarstwach coraz bardziej zaczęła dominować produkcja przeznaczona na zewnątrz, a więc na wymianę lub sprzedaż.

Produkcja towarowa i jej zbytni, jako działalność bardzo różniąca się od czynności typowych dla gospodarstwa domowego nastawionych na zaspokojenie potrzeb jego członków, zaczęła się wyodrębniać. Okazało się, że łączenie zaspokajania własnych potrzeb osób tworzących dane gospodarstwo domowe i produkcji na sprzedaż nie jest korzystne. Stąd nastąpiło wyodrębnienie z gospodarstw domowych podmiotów, które realizowały głównie funkcje produkcyjno-handlowe. Podmioty te dały początek przedsiębiorstwom. Główną funkcją gospodarstw domowych jest konsumpcja, a celem przedsiębiorstw jest produkcja, sprzedaż i osiągnięcie zysku oraz ich maksymalizacja.

Ekonomia zajmuje się trzema rodzajami podmiotów: gospodarstwami domowymi, przedsiębiorstwami i państwem. Mikroekonomia zajmuje się przedsiębiorstwami i gospodarstwami domowymi, a makroekonomia państwem. Zawsze jednak centralny punkt gospodarki stanowi gospodarstwo domowe, chociaż rzadko jest to zauważane i podkreślane.

Materiał i metody

Celem artykułu jest przedstawienie zmian w sytuacji gospodarstw domowych rolników na tle gospodarstw innych grup społecznych w Polsce. Dane wykorzystane w artykule uzyskano z publikacji GUS dotyczących wyników badań budżetów gospodarstw domowych, w tym „Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej”, a także literatury przedmiotu badań. Badaniami objęto lata 2001–2014.

W pracy wykorzystano metody analityczne, w tym zwłaszcza analizy porównawczej i analizy literaturowej, a także metody opisową i monograficzną. Do analizy zebranych danych wykorzystano proste metody statystyczne, m.in. badań strukturalnych oraz dynamiki rozwoju.

Wyniki badań przedstawiono z wykorzystaniem metod prezentacji graficznych, a w szczególności form tabelarycznych.

Definicja gospodarstwa domowego i jego rodzaje

Według Kowalskiej (2014) najczęściej za gospodarstwo domowe uważa się grupę ludzi mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się oraz gospodarujących swoim majątkiem w celu zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa. Podobną definicję podaje Bywalec (2009), który podkreśla, że główne kryterium uznania danej grupy osób za gospodarstwo domowe stanowi wspólnota majątku oraz budżetu, przynajmniej w zasadniczej części, oraz wskazuje, że ważna jest też wspólnota zamieszkania członków gospodarstwa, czyli tworzenie wspólnego domu (ogniska domowego).

W praktyce gospodarstwo domowe najczęściej jest kojarzone z rodziną. Przeważająca część gospodarstw domowych ma charakter rodzinny. Rodzina mieszkająca wspólnie może tworzyć większą liczbę gospodarstw domowych, np. gospodarstwo rodziców i dorosłych dzieci. Czasem też gospodarstwo domowe składa się z więcej niż jednej rodziny.

Gospodarstwa domowe można klasyfikować według wielu kryteriów. Najczęściej za podstawę podziału przyjmuje się liczbę osób wchodzących w skład gospodarstwa. Według GUS (Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej [RP], 2015) gospodarstwo domowe jednoosobowe tworzy osoba utrzymująca się samodzielnie, czyli niełączyca swoich dochodów z dochodami innych osób, bez względu na to, czy zamieszkuje samodzielnie, czy z innymi osobami. Gospodarstwo wieloosobowe oznacza wiele osób zamieszkujących razem i wspólnie utrzymujących się. Podstawą bardziej szczegółowych podziałów może być liczba osób tworzących dane gospodarstwo domowe.

Podstawę klasyfikacji może też stanowić miejsce zamieszkania członków gospodarstwa. W tym przypadku wyróżnia się gospodarstwa miejskie i wiejskie.

Gospodarstwa domowe dzielimy, biorąc pod uwagę wzajemne relacje, czyli powiązania między ich członkami. Na tej podstawie wyróżnia się gospodarstwa: jednoosobowe, rodzinne, rodzinne z innymi osobami i nierodzinne. Można też stosować podział bardziej szczegółowy, np. gospodarstwa rodzinne można dzielić według kryterium pokoleniowego na: jednopokoleniowe, dwupokoleniowe i trzypokoleniowe.

Klasyfikacji gospodarstw można też dokonywać na podstawie tego, jak długo istnieje gospodarstwo. Wyróżnia się wtedy gospodarstwa nowo założone (nowe), średnioletnie i zasiedziałe (stare).

Niekiedy stosuje się podział gospodarstw domowych ze względu na wykształcenie ich członków. Najczęściej w tym przypadku podstawę klasyfikacji stanowi wykształcenie głowy domu, czyli najważniejszej osoby w danym gospodarstwie domowym.

W praktyce często stosowanym kryterium podziału gospodarstw domowych jest ich typ społeczno-gospodarczy i główne źródło dochodu. Wówczas wyróżnia się gospodarstwa: pracowników, rolników, osób pracujących na własny rachunek (poza gospodarstwem rolnym indywidualnym), emerytów i rencistów oraz gospodarstwa utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych.

Funkcje gospodarstw domowych

Gospodarstwo domowe realizuje liczne funkcje. Za najważniejsze z nich powszechnie przyjmuje się dwie: produkcyjną, czyli wytwarzania dóbr, i konsumpcyjną, tj. użytkowania różnych dóbr w celu zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa. Nadrzędną funkcją, czyli celem każdego gospodarstwa domowego, jest maksymalne zaspokojenie potrzeb wspólnych i indywidualnych jego członków (Bywalec, 2009; Kędzior, 1998).

W rzeczywistości funkcja produkcyjna gospodarstw domowych ma znacznie szerszy zakres, niż wyżej wskazano, i jest często określana jako funkcja wytwórczo-zaopatrzeniowa, obejmująca trzy różne działania (Bywalec 2009):

- produkowanie dóbr w gospodarstwie domowym (nie tylko o charakterze materialnym),
- nabywanie na rynku gotowych dóbr konsumpcyjnych i artykułów wymagających przetworzenia,
- pozyskiwanie dóbr konsumpcyjnych w inny sposób.

Funkcja konsumpcyjna gospodarstwa domowego polega na użytkowaniu przez jego członków dóbr materialnych i usług w celu zaspokojenia swych potrzeb. Zaspokojenie potrzeb dotyczy zadań sprzyjających rozwojowi fizycznemu i psychicznemu (intelektualnemu) członków gospodarstw (Bywalec, 2007). Wśród gospodarstw domowych wyraźnie wyróżniają się gospodarstwa wiejskie, posiadające pewne specyficzne cechy. Przy tym w literaturze podkreśla się, że termin „wiejskie gospodarstwo domowe” ma dwa znaczenia: tradycyjne i współczesne (Kowalska, 2014; Michna, Pałaszewska-Reindl, Berger, 1989). Tradycyjne znaczenie jest uwarunkowane historycznie, sięga czasów, kiedy na wsi żyli i pracowali głównie rolnicy będący właścicielami gospodarstw rolnych lub działek ziemi. Integralną cechą gospodarstw domowych, które tworzyli ze swoimi rodzinami, było pełnienie zarówno funkcji produkcyjnych, jak i konsumpcyjnych. Jedne i drugie wzajemnie się przeplatały. Funkcje produkcyjne nie ograniczały się do przyrządzania potraw dla członków takiego gospodarstwa domowego, równoległe przyrządzano pasze dla zwierząt gospodarskich, zwłaszcza młodych. Przetwarzano też surowce rolne, nie tylko na potrzeby własnego gospodarstwa domowego i jego członków, ale także na potrzeby rynku, czyli na sprzedaż czy wymianę. Przygotowywano

również materiał siewny i produkowano sadzonki roślin (np. rozsady kapusty czy materiał szkółkarski). Nadal istnieje wiele gospodarstw takiego typu – w których działania charakterystyczne dla gospodarstwa domowego i rolnego wzajemnie się przenikają. Relacje te są bardzo zróżnicowane w zależności od rodzaju produkcji realizowanej w danym gospodarstwie rolnym. Część produktów wytworzonych w gospodarstwie rolnym przeznaczana jest na konsumpcję w gospodarstwie domowym rolnika. Jednocześnie część produktów spożywczych z gospodarstwa domowego w formie odpadów kuchennych jest zużywana na paszę dla zwierząt.

W gospodarstwach domowych typu tradycyjnego przeprowadza się wiele czynności uszlachetniających wytworzone surowce rolne w celu przygotowania ich do sprzedaży i przetwórstwa, ale także do spożycia przez członków gospodarstwa. Konsumowanie własnych produktów rolnych nazywamy spożyciem naturalnym. Od dłuższego czasu w Polsce spożycie naturalne maleje w szybkim tempie i jest wypierane przez spożycie produktów przetworzonych przemysłowo. Liczba tradycyjnych wiejskich gospodarstw domowych maleje, choć nadal ten typ gospodarstw istnieje, zwłaszcza w Polsce Wschodniej. Co więcej, pewna część rolników celowo wraca do prowadzenia w ten sposób gospodarstw domowych. Często tendencje takie występują w gospodarstwach rolnych nastawionych na produkcję ekologiczną, a także w gospodarstwach rolnych nienastawionych na produkcję towarową.

Współcześnie częściej za wiejskie gospodarstwo domowe uznaje się każdy tego typu podmiot zlokalizowany na wsi. Są to zarówno gospodarstwa domowe rolników, jak i osób niezajmujących się produkcją rolną. Łączy je to, że znajdują się na wsi. Większość z nich pod względem pełnionych funkcji i sposobu prowadzenia niczym nie różni się od gospodarstw domowych zlokalizowanych w miastach. Również podobny charakter przyjmuje znaczna część gospodarstw domowych rolników prowadzących wysokotowarowe gospodarstwa rolne. Jest to związane z postępującą specjalizacją produkcji rolnej. Duża pracochłonność również nie zachęca do przetwarzania żywności w gospodarstwie domowym jedynie na własne potrzeby. Z reguły znacznie łatwiejszy jest zakup żywności przetworzonej przemysłowo. Kupuje się też produkty najbardziej pożądane i w ilościach dostosowanych do potrzeb.

Stąd obecnie na wsi coraz częściej występują nowoczesne gospodarstwa domowe, zbliżone do gospodarstw miejskich. Wyposażenie techniczne gospodarstw domowych na wsi i w mieście jest obecnie niemal identyczne. Nowoczesne gospodarstwa wiejskie w coraz mniejszym stopniu są związane z gospodarstwami rolnymi.

Wyniki badań i ich dyskusja

Według *Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań* w 2010 r. liczba gospodarstw domowych w Polsce wynosiła 13,6 mln, z czego 4,4 mln to gospodarstwa na wsi, a 9,2 mln w mieście. Gospodarstw domowych rolników prowadzących gospodarstwa rolne indywidualne było 1,9 mln, z czego 1/4 przeznaczała produkcję rolną w całości na samozaopatrzenie (Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2012).

Prognoza gospodarstw domowych opracowana przez GUS zakłada powolny przyrost ich liczby ogółem. Przy tym zakłada się przyrost liczby gospodarstw domowych na

wsi ze względu na nasilającą się tendencję do osiedlania się na wsi. W związku z tym przewiduje się, że liczba gospodarstw domowych wyniesie tam w 2020 r. 5 168 900, w 2030 r. – 5 314 600 i w 2035 r. – 5 434 300. Z kolei liczba gospodarstw na terenach miejskich wyniesie w 2020 r. – 9 634 200, w 2030 r. – 9 401 100 i w 2035 r. – 9 338 300 (GUS, 2009).

Tabela 1. Przeciętna liczba osób przypadających na jedno gospodarstwo domowe
Table 1. Average number of person in households

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year			
	2001	2005	2010	2014
Ogółem / Total	3,11	3,08	2,89	2,73
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	3,43	3,52	3,33	3,18
Gospodarstwa domowe osób na stanowiskach robotniczych / Households of employees with manual labour positions	3,68	3,82	3,63	3,46
Gospodarstwa domowe osób na stanowiskach nierobotniczych / Households of employees with non-manual labour positions	3,11	3,14	2,98	2,89
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	4,21	4,39	4,19	3,93
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	3,64	3,47	3,35	3,21
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retired and pensioners altogether	2,26	2,26	2,01	1,93
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	2,15	2,19	2,01	1,94
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	2,46	2,42	2,01	1,90

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2003, 2006, 2015 i obliczenia własne

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2003, 2006, 2015 and the author's study

W tabeli 1 przedstawiono przeciętną liczbę osób przypadających na jedno gospodarstwo domowe. Wzięto pod uwagę różne typy gospodarstw domowych objętych badaniami budżetów gospodarstw domowych. Dla wszystkich gospodarstw ogółem badany wskaźnik zmniejszył się z 3,11 w 2001 r. do 2,73 w 2014 r. Najwięcej osób wchodziło w skład gospodarstw domowych rolników, ale i tu średnia liczba członków gospodarstwa w badanym okresie zmalała (4,21 w 2001 r. i 3,93 w 2014 r.). Nadal jednak są to gospodarstwa największe. Drugie miejsce pod względem liczby członków gospodarstwa zajmowały gospodarstwa domowe pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych, a trzecie miejsce – osób pracujących na własny rachunek. Najmniej osób zamieszkuje gospodarstwa domowe emerytów oraz rencistów.

Zauważyć trzeba, że tempo zmniejszania się liczby członków gospodarstw domowych rolników było znacznie wolniejsze aniżeli w przypadku gospodarstw pozostałych typów objętych badaniami. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny osiągniany przez jedno gospodarstwo domowe dla wszystkich gospodarstw ogółem i dla poszczególnych typów gospodarstw podano w tabeli 2. Dochód rozporządzalny obejmuje bieżące dochody pieniężne i niepieniężne, w tym:

- dochód z pracy najemnej,
- dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie łącznie ze spożyciem naturalnym,
- dochód z pracy na własny rachunek,
- dochód z własności,
- dochód ze świadczeń społecznych (Rocznik Statystyczny RP, 2015).

Tabela 2. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny osiągniany przez jedno gospodarstwo domowe (w zł)

Table 2. Average monthly income available per household (PLN)

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year			2014/2001 (%)
	2001	2005	2014	
Ogółem / Total	2005,77	2155,69	3763,55	187,6
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	2366,38	2598,15	4449,23	188,0
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	2072,01	2595,44	4568,00	220,5
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	2966,50	3266,66	5419,55	182,7
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retirees and pensioners altogether	1501,30	1609,33	2621,29	174,6
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	1629,02	1740,42	2777,22	170,5
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	1280,57	1309,74	1997,80	156,0

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2003, 2006, 2015 i obliczenia własne

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2003, 2006, 2015 and the author's study

W latach 2001–2014 przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny osiągniany przez jedno gospodarstwo domowe wzrósł ogółem z 2006 zł do 3764 zł, czyli o 88%. Najwyższe dochody osiągały przez cały badany okres gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek. Drugie miejsce w rankingu dotyczącym wysokości dochodów gospodarstw

domowych zajęły gospodarstwa pracowników, a trzecie rolników. Zdecydowanie najniższe dochody osiągały gospodarstwa domowe emerytów i rencistów, przy czym najgorsza sytuacja dochodowa występowała w gospodarstwach rencistów. W analizowanym okresie najwyższy przyrost dochodów osiągnęły gospodarstwa domowe rolników, w których wskaźnik przyrostu wyniósł 120,5%. Nastąpiło to dzięki wprowadzeniu dotacji Unii Europejskiej do produkcji rolnej, w tym dotacji bezpośrednich, wzrostowi cen produktów rolnych i wzrostowi skali produkcji rolnej wytwarzanej średnio przez jedno gospodarstwo rolne. Spośród ocenianych grup gospodarstw domowych najmniejszy przyrost dochodów osiągnęły gospodarstwa emerytów i rencistów, przy czym szczególnie niski przyrost odnotowano w gospodarstwach rencistów. Przyrost dochodów gospodarstw domowych pracowników był prawie taki sam jak przyrost średniej krajowej, a przyrost dochodów gospodarstw rolników i osób pracujących na własny rachunek przewyższał w tym względzie średnią krajową. Natomiast dochody gospodarstw domowych emerytów i rencistów przyrastały w mniejszym stopniu niż średnia krajowa.

Bardzo ważny jest poziom miesięcznego dochodu rozporządzalnego przypadającego na jedną osobę w gospodarstwie domowym (tab. 3). Jego przeciętna wartość w latach 2001–2014 wzrosła z 644,48 zł do 1340,44 zł, czyli o 108%.

Tabela 3. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym (w zł)

Table 3. Average monthly available income per one person in household (PLN)

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year			2014/2001 (%)
	2001	2005	2014	
Ogółem / Total	644,48	761,46	1340,44	208,0
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	683,07	770,00	1349,12	197,5
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	497,54	606,17	1050,85	211,2
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	808,22	977,10	1631,64	201,9
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retirees and pensioners altogether	673,89	800,25	1382,32	205,1
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retired	769,21	883,81	1458,12	189,6
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	529,61	621,75	1072,44	202,5

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2003, 2006, 2015 i obliczenia własne

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2003, 2006, 2015 and the author's study

Dochody na jedną osobę najwyższą wartość osiągały w gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek. Dalsze miejsca pod tym względem zajmowały gospodarstwa emerytów i rencistów oraz pracowników. Najniższe dochody na jedną osobę osiągały gospodarstwa rolników. Na uwagę zasługuje podobna wysokość dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych pracowników oraz rencistów i emerytów. Sytuacja taka nie daje motywacji do przedłużania okresu pracy. Dochody członków gospodarstw emerytów były znacznie wyższe aniżeli członków gospodarstw rencistów i wyższe od dochodów w gospodarstwach pracowniczych.

W latach 2001–2014 dochody na jedną osobę najbardziej wzrosły w gospodarstwach domowych rolników (o 111,2%). Dochody gospodarstw emerytów i rencistów wzrosły o 105,1%, osób pracujących na własny rachunek o 101,9%, a pracowników o 97,5%. Najniższy był wzrost dochodów rozporządzalnych na osobę w gospodarstwach emerytów – tylko o 89,6%.

Tabela 4. Przeciętne miesięczne wydatki na jedno gospodarstwo domowe (w zł)
Table 4. Average monthly expenditure per household (PLN)

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year			2014/2001 (%)
	2001	2005	2014	
Ogółem / Total	1897,80	1954,20	3028,78	159,6
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	2177,34	2309,34	3505,51	161,0
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	1909,81	2286,02	3474,83	181,9
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	2797,38	2907,93	4325,97	154,6
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retirees and pensioners altogether	1477,24	1500,31	2193,74	148,5
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	1574,91	1599,51	2292,13	145,5
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	1308,45	1273,62	1800,35	137,6

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2003, 2006, 2015 i obliczenia własne

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2003, 2006, 2015 and the author's study

Przeciętne miesięczne wydatki na jedno gospodarstwo domowe przedstawiono w tabeli 4. Wydatki te w roku 2014 osiągnęły wartość znacznie wyższą niż w 2001 r., bo 3028,78 zł na jedno gospodarstwo domowe (przy 1897,80 zł w 2001 r.) i w analizowanym okresie wzrosły o 59,6%. Najwyższe wydatki ponosiły gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek, drugie miejsce pod tym względem przypadło

gospodarstwom pracowników, trzecie – rolników i czwarte – emerytów oraz rencistów. Szczególnie niskie wydatki ponosiły gospodarstwa domowe rencistów, były one znacznie niższe od wydatków w gospodarstwach emerytów.

W latach 2001–2014 najbardziej wzrosły miesięczne wydatki gospodarstw domowych rolników (o 81,9%). Drugie miejsce pod względem wielkości wskaźnika wzrostu zajęły gospodarstwa domowe pracowników (wzrost o 61,0%), a kolejne miejsca przypadły gospodarstwom osób pracujących na własny rachunek (wzrost o 54,6%) i gospodarstwom emerytów oraz rencistów. Zdecydowanie najmniej wzrosły wydatki w gospodarstwach rencistów.

Zwrócić należy uwagę, że w badanym okresie tylko raz – w 2001 r. w przypadku gospodarstw domowych rencistów – wydatki miesięczne były wyższe o 27,88 zł od osiągniętych przez gospodarstwa dochodów. Jest to różnica niewielka, mieszcząca się w granicach błędu statystycznego. We wszystkich pozostałych latach i grupach gospodarstw domowych dochody przewyższały ponoszone wydatki. Daje się zauważyć wyraźne uzależnienie wydatków gospodarstw domowych od możliwości, czyli ich dochodów.

Przyrost miesięcznych dochodów gospodarstw domowych osiągnięty w latach 2001–2014 we wszystkich grupach gospodarstw był znacznie wyższy aniżeli przyrost wydatków. Fakty te wskazują, że polskie gospodarstwa domowe są dobrze prowadzone, jeśli chodzi o zarządzanie kapitałem. Uwaga ta odnosi się do ogółu gospodarstw domowych objętych badaniami budżetów rodzinnych, natomiast nie przesądza sprawy w indywidualnych przypadkach, które mogą wykazywać różne odchylenia od wartości przeciętnej, zarówno o charakterze pozytywnym, jak i negatywnym.

Tabela 5. Przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę w gospodarstwie domowym (zł)
Table 5. Average monthly expenditures in households per one person (PLN)

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year			2014/2001 (%)
	2001	2005	2014	
Ogółem / Total	609,72	690,30	1078,74	176,9
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	628,50	684,41	1062,96	169,1
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	487,19	533,91	799,35	164,1
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	797,57	869,80	1302,40	163,3
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retirees and pensioners altogether	683,14	746,05	1156,89	169,3
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	765,15	812,26	1203,43	157,3
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	551,95	604,61	966,45	175,1

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2003, 2006, 2015 i obliczenia własne

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2003, 2006, 2015 and the author's study

W tabeli 5 przedstawiono przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę w gospodarstwach domowych. W latach 2001–2014 wartość tych wydatków ogółem wzrosła z 609,72 zł do 1078,74 zł. Najwyższe miesięczne wydatki na jedną osobę ponosiły gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek. Mniej wydawały rozpatrywane razem gospodarstwa domowe emerytów i rencistów, w dalszej kolejności pracowników, a najmniej gospodarstwa rolników. Podkreślić należy, że najniższe wydatki na jedną osobę ponosiły gospodarstwa domowe rencistów.

Wzrost wartości miesięcznych wydatków na jedną osobę osiągnął najwyższe wskaźniki, niemal identyczne, w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów oraz pracowników. Niższy o 5–6% przyrost wydatków na osobę odnotowano w gospodarstwach domowych rolników oraz osób pracujących na własny rachunek. W grupie gospodarstw emerytów i rencistów znacznie wyższy wskaźnik wzrostu tych wydatków osiągnęły gospodarstwa rencistów.

Przedstawione wyniki badań budżetów rodzinnych wskazują na stosunkowo niski poziom miesięcznych dochodów rozporządzalnych np. w porównaniu ze średnią wartością zarobków podawaną przez GUS. Jednocześnie występuje duże zróżnicowanie dochodów osiąganych przez poszczególne grupy zawodowe. Wśród gospodarstw domowych osób czynnych zawodowo stosunkowo niskie dochody uzyskują gospodarstwa rolników. W latach 2001–2014 wyraźnie wzrosły dochody rozporządzalne gospodarstw domowych. W okresie tym najbardziej wzrósł średni dochód jednego gospodarstwa domowego rolników, co w dużym stopniu było następstwem przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i uzyskania przez rolników uprawnień do dotacji z funduszy unijnych.

Jeśli chodzi o przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne przypadające na jedną osobę w gospodarstwie domowym, były one najniższe w rodzinach rolników, niższe nawet od dochodów gospodarstw rencistów. Mimo że najwyższy wskaźnik wzrostu dochodów jednostkowych w latach 2001–2014 osiągnęły gospodarstwa rolników, w 2014 r. nadal zajmowały one ostatnie miejsce w rankingu wysokości dochodów rozporządzalnych przypadających na jedno gospodarstwo domowe, co przedstawiono w tabeli 6. Udział wydatków w miesięcznym dochodzie rozporządzalnym tylko w jednym przypadku – gospodarstw domowych rencistów w 2001 r. – przekroczył 100%, co wskazuje, że te gospodarstwa domowe zadłużały się. Natomiast wszystkie grupy gospodarstw domowych w pozostałych latach dokonywały wydatków na poziomie niższym od osiąganych dochodów rozporządzalnych.

W całym zbiorze gospodarstw domowych objętych badaniami budżetów udział wydatków w dochodach rozporządzalnych w 2001 r. wynosił 94,6% i do 2014 r. zmniejszył się do 80,5%. Gospodarstwa domowe rolników wyróżniał najmniejszy udział wydatków w dochodzie rozporządzalnym. Zapewne wiąże się to z tradycyjną wśród rolników oszczędnością i obawą przed zadłużaniem się. Największy udział wydatków w dochodach rozporządzalnych odnotowano w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów. Jeśli przyjmiemy założenie, że część dochodów po odliczeniu wydatków jest przeznaczana na akumulację, to poziom akumulacji polskich gospodarstw domowych nie jest wysoki.

Bardzo istotny jest fakt, że udział wydatków w dochodach wszystkich grup gospodarstw domowych w kolejnych latach zmniejszał się w miarę wzrostu wartości osiąganych dochodów.

Tabela 6. Udział wydatków w miesięcznym dochodzie rozporządzalnym na jedno gospodarstwo domowe (%)**Table 6.** Share of expenditures in monthly available income in one household (%)

Wyszczególnienie / Item	Rok / Year		
	2001	2005	2014
Ogółem / Total	94,6	90,7	80,5
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	92,0	88,9	78,8
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	92,2	88,1	76,1
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	94,3	89,0	79,8
Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów razem / Households of retirees and pensioners altogether	98,4	93,2	83,7
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	96,7	91,9	82,5
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	102,2	97,2	90,1

Źródło: Dane z tabel 2 i 4 oraz obliczenia własne

Source: Tables 2 and 4, the author's study

W Polsce duża część gospodarstw domowych jest zagrożona ubóstwem. Należą do tej grupy gospodarstwa domowe, w których wartość wydatków (obejmujących też wartość artykułów otrzymanych bezpłatnie i wartość spożycia naturalnego) jest niższa od wartości przyjętej za granicę ubóstwa.

Relatywną granicę ubóstwa stanowi kwota równa 50% średnich miesięcznych wydatków ustalonych dla wszystkich gospodarstw domowych z uwzględnieniem tzw. oryginalnej skali ekwiwalentności OECD. Granice ubóstwa są ustalane dla poszczególnych kwartałów z uwzględnieniem liczby osób tworzących gospodarstwo domowe.

Ustawowa granica ubóstwa jest to kwota, która zgodnie z zobowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej.

Minimum egzystencji jest uznawane za granicę ubóstwa skrajnego, wyznaczającą poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka. Poziom minimum egzystencji oblicza Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (Rocznik Statystyczny RP, 2015).

Wskaźniki zagrożenia ubóstwem gospodarstw domowych w Polsce w latach 2010 i 2014 podano w tabeli 7. Wydatki poniżej relatywnej granicy ubóstwa w 2010 r. realizowało 17,4% gospodarstw domowych objętych badaniami budżetowymi, w 2014 r. takich gospodarstw było mniej, bo 16,2%. Występują w tym względzie duże różnice między miastem i wsią. Na wsi gospodarstw domowych z wydatkami poniżej relatywnej granicy ubóstwa było ponad dwukrotnie więcej aniżeli w mieście. Podobnie najwyższy odsetek gospodarstw, których wydatki nie przekraczały relatywnej granicy ubóstwa, odnotowano wśród gospodarstw domowych rolników. Na drugim miejscu w tym wzglę-

dzie plasują się gospodarstwa domowe rencistów, a kolejne miejsca zajmują gospodarstwa pracowników, emerytów i osób pracujących na własny rachunek. Ponadto rolnicy byli jedyną grupą zawodową, w przypadku której gospodarstw domowych z wydatkami poniżej relatywnej granicy ubóstwa w 2014 r. było więcej niż w 2010 r.

Tabela 7. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem w gospodarstwach domowych
Table 7. Indicators of the poverty endanger of households

Wyszczególnienie / Item	Relatywnej granicy ubóstwa Relative poverty line		Ustawowej granicy ubóstwa Statutory poverty line		Minimum egzystencji Subsistence level	
	2010	2014	2010	2014	2010	2014
Rok / Year	2010	2014	2010	2014	2010	2014
Ogółem / Total	17,4	16,2	7,4	12,2	5,8	7,4
Miasto / Town	11,9	11,0	4,3	8,0	3,4	4,6
Wieś / Country	25,9	24,4	12,2	18,7	9,6	11,8
Gospodarstwa domowe pracowników / Households of employees	16,6	15,2	7,1	11,9	5,3	6,5
Gospodarstwa domowe rolników / Households of farmers	26,5	28,0	12,3	21,2	9,0	12,1
Gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek / Households of self-employed	9,8	8,9	3,5	6,8	2,3	4,1
Gospodarstwa domowe emerytów / Households of retirees	13,2	12,1	4,0	7,2	3,8	5,8
Gospodarstwa domowe rencistów / Households of pensioners	25,7	25,5	10,01	17,08	9,7	12,5

Źródło: Rocznik Statystyczny RP, 2015, s. 318

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2015., p. 318

Wydatki poniżej ustawowej granicy ubóstwa w badanym zbiorze ogólnym gospodarstw domowych w 2010 r. odnotowano w 7,4% gospodarstw, a w 2014 r. już w 12,2% gospodarstw. Odsetek takich gospodarstw był znacznie wyższy na wsi niż w mieście. W obydwóch tych środowiskach o wiele wzrosła liczba gospodarstw domowych uprawnionych według ustawy do pomocy socjalnej.

Najwięcej gospodarstw domowych uprawnionych do pomocy w związku z ustawową granicą ubóstwa należało do rolników. Kolejne miejsce w tym zestawieniu zajęły gospodarstwa domowe: rencistów, pracowników, emerytów oraz osób pracujących na

własny rachunek. Dla wszystkich grup zawodowych odsetek gospodarstw domowych wymagających pomocy w latach 2010–2014 znacznie wzrósł.

Szczególnie niebezpieczna sytuacja występuje w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej minimum egzystencji. W latach 2010–2014 udział takich gospodarstw w badanej grupie ogółem wzrósł z 5,8% do 7,4%. Ich odsetek na wsi był ok. 2,5 razy większy niż w mieście. Zarówno na wsi, jak i w mieście rosła liczba gospodarstw z wydatkami nieprzekraczającymi minimum egzystencji.

Największy odsetek gospodarstw nieosiągających minimum socjalnego stanowiły gospodarstwa domowe rencistów. W dalszej kolejności były to gospodarstwa domowe: rolników, pracowników, emerytów i osób pracujących na własny rachunek. We wszystkich tych grupach gospodarstw domowych w roku 2014 odsetek gospodarstw z wydatkami poniżej minimum egzystencji był znacznie wyższy aniżeli w 2010 r. Najszybciej rosła liczba takich gospodarstw w grupie gospodarstw osób pracujących na własny rachunek.

Ogólnie można stwierdzić, że najsilniej zagrożona ubóstwem jest wieś. Ubóstwo najczęściej dotyka środowisk rolników i rencistów. Najmniej narażone na ubóstwo są gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek, przy czym w tym środowisku szybko rośnie odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej minimum egzystencji. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem potwierdzają nasilanie się procesu rozwarstwiania ekonomicznego gospodarstw domowych. Stąd, mimo znacznego wzrostu dochodów gospodarstw domowych, rośnie skala zagrożenia ubóstwem, w tym szczególnie niepokojące jest życie na poziomie poniżej minimum egzystencji członków licznej grupy gospodarstw domowych.

Podsumowanie

Gospodarstwa domowe są specyficzną formą podmiotów gospodarczych i stanowią podstawę całej gospodarki. Są one bardzo zróżnicowane i można je w różny sposób klasyfikować. Monitorowanie zmian dotyczących tych podmiotów umożliwia systematycznie prowadzone przez GUS badania budżetów gospodarstw domowych.

Gospodarstwa domowe rolników wyraźnie odróżniały się od pozostałych grup gospodarstw domowych. Charakteryzowała je największa liczba członków, osiągały też stosunkowo niski średni dochód rozporządzalny, trochę niższy nawet od dochodu gospodarstw emerytów i rencistów. Pod względem wysokości dochodu rozporządzalnego w przeliczeniu na jednego członka gospodarstwa domowego rolnicy znajdowali się w sytuacji najgorszej. Choć w latach 2001–2014 dochody gospodarstw domowych rolników wzrosły najbardziej spośród dochodów wszystkich grup gospodarstw domowych, wciąż na ich tle pozostawały jednymi z najniższych.

Pod względem średniej wysokości wydatków jednego gospodarstwa te należące do rolników znalazły się na przedostatnim miejscu zestawienia wydatków wszystkich typów gospodarstw domowych (wydatki niższe miały tylko gospodarstwa emerytów i rencistów). Jeśli chodzi o wydatki w przeliczeniu na jedną osobę, zdecydowanie najniższe były one w gospodarstwach domowych rolników. Mimo najwyższego w badanym zbiorze gospodarstw wzrostu wydatków w gospodarstwach domowych rolników ich pozycja w zestawieniu nie zmieniała się w badanym okresie.

Wieś jest obszarem występowania nasilonego ubóstwa. Potwierdzają to przytoczone w pracy wskaźniki dotyczące zagrożenia ubóstwem. Gospodarstwa domowe rolników były nawet w większym stopniu dotknięte ubóstwem aniżeli gospodarstwa rencistów. Sytuacja ta wskazuje na konieczność zmian w polityce rolnej państwa, a także w polityce społecznej na wsi oraz w działalności wiejskiego samorządu.

Bibliografia

- Bywalec, C. (2009). *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bywalec, C. (2007). *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Główny Urząd Statystyczny [GUS] (2012). *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Główny Urząd Statystyczny [GUS] (2010). *Prognoza gospodarstw domowych według województw na lata 2008–2035*. Pobrane z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2008-2035-opracowana-2010-r-9,1.html?pdf=1>.
- Kędzior, Z. (1998). Gospodarstwo domowe jako obiekt badań. W: Z. Kędzior (red.), *Konsument – przedsiębiorstwo – przestrzeń, praca zbiorowa*. Katowice: Centrum Badań i Ekspertyz. Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego.
- Kowalska, A. (2014). Wiejskie gospodarstwo domowe w agrobiznesie. W: S. Urban (red.), *Agrobiznes i biobiznes. Teoria i praktyka* (s. 192–209). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Michna, W., Pałaszewska-Reindl, T., Berger, S. (1989). *Wiejskie gospodarstwo domowe. Problemy społeczne i ekonomiczne*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej [RP] (2003, 2006, 2015).

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 21.02.2017

Do cytowania – For citation:

Urban, S. (2016). Wiejskie gospodarstwa domowe w porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych [Farm households in comparison with the other type of households]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 4, 93–107. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.4.93>.